

Småbruken och jordbruksexporten — på längre sikt

De plötsliga försäljningarna av svenskt vete till Spanien och Brasilien i höstas väckte undran och oro inom industrikretsar. Var försäljningarna föranledda av ett tillfälligt exportbehov på grund av ett gott skördeår, eller var de ett uttryck för ett exportbehov på längre sikt från jordbrukets sida? Särskilt inom den svenska verkstadsindustrin, där man kämpar med en växande utländsk konkurrens, kände man sig obehagligt berörd av att försäljningarna skedde på länder där marknaden är särskilt känslig för störningar på grund av valuta- och regleringsförhållanden. Nu har diskussionens första höga vågor lagt sig, men delar av brödsädsöverskottet ligger ännu osålt och frågorna står kvar. Jag skall i denna artikel söka ställa de härmed sammanhängande problemen i ett mera långsiktigt tidsperspektiv.

Jordbrukets exportbehov kan inte längre betraktas som en tillfällig

företeelse. Under efterkrigstiden har jordbruksproduktionen stigit med drygt 2 % om året. Denna produktionsökning kan åtminstone delvis

Det svenska jordbrukets överproduktion» och det därav orsakade behovet av export av jordbruksprodukter är inte någon tillfällig företeelse, hävdar agr. lic. Odd Gulbrandsen vid Industriens Utredningsinstitut i denna artikel, som behandlar jordbruksproduktionens framtidsperspektiv. Den starka avflyttningen från jordbruket under efterkrigstiden utlöser successivt en betydande strukturrationalisering, som leder till en fortgående ökning av jordbruksproduktionen. Vi bör därför inrikta oss på att finna fasta avsättningsmarknader i utlandet för ett fortsatt överskott av jordbruksprodukter, menar förf., som avslutningsvis ger sin uppfattning om vilka krav som bör ställas på lagrings- och prispolitiken i ett läge med permanent överproduktion.

uppfattas som ett resultat av ackumulerad produktionsförmåga under en längre tidsperiod. Eftersom produktionsutvecklingen hämmades under avspärrningstiden, begränsas produktionsökningen till knappt 1 % per år vid en jämförelse med förkrigsförhållandena. På detta sätt har vi nu uppnått en produktionsnivå som med ett par procent överstiger vårt självförsörjningsbehov.

Vad är då orsakerna härtill? Främst torde utvecklingen sammanhänga med produktivitetsoökningen som under efterkrigsperioden kan beräknas ha uppgått till över 4 % per år och vid jämförelse med förkrigsperioden över 2 % per år. Mekanisering, ökad användning av handelsgödsel, forskningsresultat m. m. har mer än kompenserat avgången i arbetskraft och jord.

När man drog upp riktlinjerna för 1947 års jordbruksprogram, hade man klart för sig, att en överproduktion kunde inträffa inom en inte alltför avlägsen framtid. Emellertid väntade man den inte så snart som nu inträffat utan förhållade sig på att de medel som avsåg att motverka produktionsökningen — strukturrationaliseringen och extensifieringen av jordens användning — skulle hinna få effekt. Men det skulle ju kunna tänkas att efterkrigsutvecklingen vore en engångsföreteelse och att man därför inte behövde befara ett större produktionsöverskott än det vi har i år. Överskottet i år skulle till en del kunna lagras över till dåliga skördeår, och en nödortfugig balans skulle kunna upprätthållas. Att hoppas på en sådan balans torde emel-

lertid vara att underskatta jordbrukets produktionsförmåga.

I själva verket finns det intet som talar för att produktivitetsoökningen inte skall fortsätta. De större jordbruken bär tyngsta andelen av de senaste årens produktivitetsockning och de mindre jordbruken står så att säga på tur. Upprustningen av jordbrukets forsknings- och undervisningsanstalter kommer efter hand att mogna ut i avkastningsökningar. Sakkunniga bedömare hävdar att särskilt de mindre jordbrukens möjligheter till avkastningsökning är stora. Parallellt härmed sker en successiv förskjutning från animalie- till vegetabilieproduktion, som ger flera kalorier per arealenhet. Samtidigt vändes svenska folkets konsumtionsvanor långsamt från de kaloririka födoämnen mot varor som det svenska jordbruket har liten förmåga att producera. Frågan är då om de produktionsökande faktorerna arbetskraftsminskning och arealminskning kan balansera av dessa utvecklingstendenser.

Folkräkningarna visar att den vid jordbruket varaktigt sysselsatta arbetskraften minskat med över $\frac{1}{4}$ på ett decennium. Minskningen i den deltidssysselsatta befolkningen torde ha varit ännu större, då den har lättare att övergå till annan verksamhet än den varaktigt sysselsatta. Den största minskningen har gått ut över den anställda arbetskraften. För ett decennium sedan gick det ungefär en anställd på en företagare i jordbruket. Numera uppgår de anställdas antal endast till bortåt 60 procent av företagarna.

En fortsatt minskning av arbetskraften måste i allt större utsträckning gå ut över företagarna. Varje minskning med en företagare medför också en minskning med en företagsenhet. På detta sätt har avflyttningen från jordbruket direkt sammanhang med strukturrationaliseringen. Saknas det ungdomar, som vill överta gården efter sin äldrige far eller köpa en ledig gård i öppna marknaden, måste gården läggas ihop med någon annan. Detta slag av strukturrationalisering har i slättbygderna pågått ända sedan 1920-talet. Under efterkrigstiden har den spritt sig över hela landet. Enligt vad som kan utläsas av folkräkningar och arealinventeringar uppgår strukturrationaliseringen totalt sett till 5 å 6 000 fall per år fördelade på ungefär hälften över och hälften under 2 ha åker.

Såsom den statliga genom lantbruksnämnderna bedrivna strukturrationaliseringen är utformad, kan den endast i begränsad utsträckning medverka i denna strukturrationalisering. Släktköp och utarrenderingar ligger nämligen utanför de statliga ingreppen. Den statliga verksamheten begränsar sig också till ca 1 200 sammanläggningar om året. Betydelsefullare i detta sammanhang är jordförvärvslagen — jordbrukets fackföreningsstadga för intagning av nya medlemmar i kåren — som hindrar jordbruket utomstående att medverka i den så att säga privata strukturrationaliseringen. På detta sätt kommer jordbrukarkåren att ensam eller i visst samarbete med lantbruksnämnderna bestämma takten i ned-

läggningen av jord, d. v. s. till användning för annat ändamål än jordbruksdrift. Det är därför troligt att sammanläggningslinjen kommer att beträdas i väsentligt större utsträckning än nedläggningslinjen vid strukturrationaliseringen.

Det sätt varpå strukturrationaliseringen sker medför ett par väsentliga drag i dess intensitet. En förutsättning är ju att det skall saknas folk som är intresserade av att återbesätta en ledig gård. Det är i första hand ungdomarna som växlar till tätortsyrkerna, men det är också åt dem man först vinkar med kalla handen, när konjunkturen viker. Antalet anställningstillfällen i tätortsyrkerna och avflyttningen från jordbruket visar såväl i amerikanska som svenska undersökningar ett tydligt samband. Det är givet att lönsamhetsnivån kan ha en viss betydelse, men även om den genomsnittliga lönsamhetsnivån eller lönenivån vore lika hög i jordbruket som i t. ex. industrien, skulle en överflyttning komma till stånd under förutsättning att efterfrågan på arbetskraft finnes inom industrien. Med begränsat avsättningsutrymme för jordbruksprodukterna och en stark produktivitetsoökning minskar ju utrymmet för arbetskraften i jordbruket och överskottet sugts upp av den expanderande industrien. De som flyttar först är naturligen de minst bundna, nämligen familjemedlemmarna, som inte har någon ordentlig kontantlön, den lejda arbetskraften samt de deltidssysselsatta företagarna med de allra minsta jordbitarna.

Däremot kan det hända att efter-

frågan efter arbetskraft i industrien inte kan fyllas, därför att industrien ligger för långt från arbetskraftsreserven eller på grund av bostadsproblemen. Utflyttning av en industri till landsbygden har visat sig på kort tid kunna tömma omgivande jordbruksbygd på ofullständigt utnyttjad arbetskraft. Därigenom skapas förutsättningarna för en strukturrationalisering, som på lång sikt värker ut. Jordbruksföretagarna vid de sämre gårdarna dör ut eller pensionerar sig utan att få några efterträdare. Förhållandena i Sjuhäradsbygden ger utmärkta åskådnings-exempel på olika stadier av den åldringsprocess, som där skapats genom textilindustriens utflyttningar från Borås.

Denna åldringsprocess är det andra väsentliga draget i strukturrationaliseringsintensitet. I ett statistiskt läge, d. v. s. då avgången jämnt uppvägs av återbesättningen vid jordbruken, överläter den äldre företagaren gården ganska tidigt på sin son eller släkting eller säljer den eventuellt. Men om det inte finns någon som vill överta gården, finns det mindre anledning för företagaren att sluta arbeta. Att ingen vill efterträda innebär ju också att efterfrågan på hans gård sjunker och därmed marknadspriset. De extra besvär, som jordförvärvslagen och lantbruksnämndernas prövning innebär för den enskilde spekulanten, medför väl också att antalet köpare som efterfrågar ett nedläggningsmoget jordbruk för annat ändamål blir lägre än vad eljest skulle varit fallet. Det är därför möjligt, att jordbruks-

ren fortsätter att arbeta långt upp i pensionsåldern. Ej heller har han kanske råd att sluta arbeta, därför att han icke kan lösgöra sitt i gården nedlagda sparkapital. Konsekvensen härav blir således, att utflösnings av detta slag av strukturrationalisering kan dröja länge, kanske ett eller ett par decennier, efter att dess förutsättning skapats genom ungdomens avflyttning. Dagens strukturrationalisering kan därför i högre grad bero på förkrigstidens än på efterkrigstidens konjunkturförhållanden.

Enligt en ännu opublicerad specialbearbetning av 1950 års folkräkning utförd inom Industriens Utredningsinstitut är 60 % av företagarna vid jordbruk med mindre än 10 ha åker över 50 år gamla. Då $\frac{3}{4}$ av dessa äldre företagare är utan regelbunden arbetshjälp i jordbruket, är det uppenbart att stora delar av vårt lands små jordbruk befinner sig i en åldringsprocess av det slag som nyss exemplifierats. Om återbesättningen icke ökas väsentligt t. ex. på grund av industriellt stillastående eller tillbakagång, torde en fortsatt tämligen stabil strukturrationalisering vara att påräkna.

Vilka konsekvenser har då strukturrationaliseringen för produktionsutvecklingen? Som anförts torde arealminskningen bli ganska blygsam. I stället kommer sammanläggningen till större enheter troligen att medföra dels en bättre avkastning per arealenhet, dels en mindre animalieproduktion. Den extensivering som i 1947 års jordbruksprogram avsågs genom utläggning till bete är en företeelse som inträffar först vid

jordbruksdrift i mycket stora enheter. Ett modernt och välskött bete ger tvärtom en högre arealavkastning än motsvarande vegetabiliegrödor. Den lilla arealnedläggningen kommer därför troligen att mer än uppvägas av den stegrade produktiviteten på de återstående arealerna. Strukturrationaliseringens väsentligaste konsekvenser är en minskning av antalet personer, som har sin utkomst av jordbruket, och en ökad produktmängd att fördela de återstående inkomstbehov på. Detta innebär att framställningskostnaderna per produkt enhet sjunker, men produktionsöverskottet kvarstår.

När minskningen i tillgången på produktionsfaktorer icke tycks kunna balansera av produktivitetsoökningen, och produktionsökningen icke tycks kunna vinna tillräcklig avsättning inom landet, återstår blott två alternativ, nämligen begränsning av produktionen eller export. Det är märkligt att finna att alternativet produktionsbegränsning i höstens diskussioner varit allvarligast påtänkt inom jordbrukarkären. Som individer brukar medlemmarna i denna kär i stället vara mycket starkt inriktade på produktionsökning. Förklaringen torde väl vara den, att mängden inför utsikten att behöva kämpa sig in på några av de mest hårdbearbetade världsmarknaderna skulle vilja föredra den bekvämare vägen att begränsa insatsen av andra produktionsfaktorer än arbete. Ansvarsmedvetna jordbrukare har dock klart för sig att såväl världens livsmedelsförsörjning som det svenska samhällets ekonomi torde gagnas

bäst av att man väljer den andra utvägen, exporten.

Då är vi åter inne på det problem artikeln började med, nämligen motsättningarna mellan svensk industri- och svensk jordbruksexport. Man kan då fråga sig: om vi skall exportera både industri- och jordbruksprodukter, vad skall vi då importera? Svaret är enkelt: vi skall givetvis importera andra industrialster och livsmedel, som vi inte kan eller med mindre fördel kan framställa här i Sverige. Så länge det kvarstår produktivkrafter utan alternativ användning — i detta fall de äldre småbrukarna — lönar sig export, om det erhållna priset täcker marginalkostnaden för deras produktion.

Nästa fråga blir då om vi skall inrikta oss på tillfällig eller regelbunden export. Tillfällighetsförsäljningar av produktionsöverskott kan till en tid löna sig i ett knapphetsläge, som var fallet med jordbruksexporten på Mellaneuropa under 40-talets sista år, men i ett påföljande riklighetsläge kan förlusten bli större än denna vinst. Priserna på jordbruksvarorna visar nämligen en benägenhet att sjunka starkare i riklighetsläget än de stiger i knapphetsläget. Risken är också att man råkar ut för sådana störningsmoment som reaktionen inför veteförsäljningarna i höstas dock måste sägas innebära. I det över-skottsläget, där vi befinner oss och under en längre övergångstid torde komma att befinna oss, är därför en regelbunden export med fasta leveranser av kvalitetsvaror på inarbetade marknader att förorda. Detta torde ha sin giltighet även om man

koncentrerar exporten på världsstatelvaror av typen vete.

Det är två problem som jag skulle vilja beröra i anslutning till frågan om en regelbunden export. Det ena är frågan om vår lagerpolitik. Skördarna för enstaka grödor växlar ganska mycket från år till år. Ibland kommer ett par tre goda skördeår efter varandra, ibland ett par dåliga. Att under goda skördeår beräkna ett visst fast beredskapsbehov och räkna de övriga kvantiteterna som exportbehov — som talats om i höstens diskussioner — är då lika opraktiskt som att bygga upp ett beredskapslager under dåliga skördeår — vilket skedde för ett par år sedan. Lagringsfunktionen är ju till för att möjliggöra en jämn tillförsel till konsumtionen under olika perioder. Skörde-svängningarna bör väl upptas av lagren och icke läggas på utrikeshandeln. Icke nog härmed. Om man vill bedriva en kontinuerlig export, bör man dessutom söka ha mera att sälja under dåliga skördeår, då de närmaste handelspartnerna också kan tänkas ha dåliga skördeår. En sådan lagerpolitik kräver goda nerver och kallt huvud, men den kunskap vi har om skördevariationernas regelbundenhet borde kunna möjliggöra en djärvare handlingslinje.

Det andra problemet är att samordna några hundra tusen jordbrukares produktionsplanering så att den försörjnings- och exportpolitik genomföres för vilken riktlinjer av nysnämnt slag dragits upp. Det kan verka kätterskt att i en tidskrift som denna skriva, att när det gäller att styra produktionen finns det ting,

som är väl så viktiga som frågan om en fri eller bunden prisbildning. Masskommunikationsmedlens förmåga att sprida nyheter om ekonomiska och tekniska förhållanden har skapat kollektiva reaktioner i en förut okänd utsträckning på så sätt, att det ofta sker snabba och överraskande kastningar i produktionsinriktningen. Prisanpassningen är däremot lika långsam som tidigare, d. v. s. sker i samband med produktionens marknadsförande vid den fria prisbildningen och i samband med det följande produktionsårets prispförhandlingar vid den bundna prisbildningen. Den snabba produktionsanpassningen till en lönsamhetsförväntning och den sena prisanpassningen till produktionsutfallet har medfört starka priskastningar i en fri marknad. Bristen på kunskap om sambandet mellan ett garanterat pris och den enskilde jordbrukarens lönsamhetsförväntning medför lätt en central experimentverksamhet med priserna, som kan bli ganska dyrbar. Det växer nu fram ett allt mera påtagligt behov av att skapa förutsättningar för en tidigare prisanpassning. En väg är att söka lära känna jordbrukarnas produktionsplaner på ett så tidigt stadium som möjligt. En snabb information härom kan skapa en tidigare anpassning av prispförväntning likaväl som garantipris. Såväl marknaden som de samordnande organen kan då reagera redan vid informationen i stället för att vänta tills produkterna strömmar in. Modern statistisk metodik möjliggör uppbyggandet av sådana informationsinstrument. Embryon därtill finns redan, t. ex. i betäck-

ningsstatistiken för suggor, men i fråga om orsaksanalys och prognoskonstruktion återstår mycket omfattande forskningsarbete innan instrumenten är praktiskt användbara.

Med en snabbare prisanpassning bör således prisets produktionsstyrande förmåga ökas. Detta är något eftersträfvansvärt vare sig prisbildningen är bunden eller fri.